
Az NDK-ban született – élet a fal árnyékában

A könyv szerzője, *Hester Vaizey* a Cambridge-i Egyetemen jelenkori német történelmet tanít, tagja a Clare College-nek. Korábban megjelent könyve: *Surviving Hitler's War: Family Life in Germany, 1939–1948*. Ebben az újabb kötetében azt vizsgálta, milyen volt az élete annak a 17 millió németnek, akik a vasfüggöny mögött éltek, milyen nyomot hagyott bennük a szocializmus.

A II. világháború után a győztes nagyhatalmak zónákra osztották Németország területét, majd 1949-ben megalakult a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) Bonn fővárossal és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) Kelet-Berlin fővárossal. A szovjet zónából tömegesen menekültek át az emberek a nyugati országrészekbe. Az állandó embervesztés megállítására a keletnémet vezetés 1961. augusztus 13-án éjjel ketté osztotta Berlint egy fallal. A szovjet zónában lévő főváros körül volt zárva. Az NSZK-ban bőséges és színvonalas volt az ellátás, a szocialista országrészben a keresetek alig fedezték a megélhetést, áruhiány és sorbanállás volt, az emberek nem utazhattak, nem beszélhettek szabadon, a Stasi mindenkit figyelt. 1989 őszén már nagyon elégedetlen volt a keletnémet lakosság az állampárt, a SED politikájával.

Közben Gorbacsov meghirdette a glasznoszty és a peresztrojka politikáját, ami a szocialista uralom enyhítését, átszervezését jelentette, Lengyelországban a Szolidaritás tevékenysége eredményeképpen az 1989. júniusi választásokon a kommunisták kiszorultak a hatalomból. Magyarországon 1988 májusában eltávolították Kádár Jánost a vezetésből, majd az alkalmatlan Grósz Károlyt is, és Pozsgay Imre bejelentése után a kerekasztal tárgyalások előkészítették a többpárt-rendszerű szabad választásokat. 1989 őszén a magyar vezetés megnyitotta a szöges drótkerítést az osztrák–magyar határon, és 130 ezer keletnémetet átengedtek nyugatra. Gorbacsov berlini látogatásának és Günter Schabowski határnyitást említő beszédének hatására nagy tömegek tódultak az átkelőhelyekhez, és a megzavarodott örök átengedték őket. A vasfüggöny összeomlott. Az emberek eufóriában ünnepelték a fal ledőlését. Az NDK megszűnése elkerülhetetlen volt.

A keleti blokk más országaival ellentétben az NDK-nak volt egy virágzó nyugati társországa, amely támogatta az átmenet folyamatában. 1990 márciusában a keletnémetek Kohl pártjára, a CDU-ra, az ország egyesítésére szavaztak. A megvalósítás azonban nem volt egyszerű: mindkét félnek megvolt a maga hadserege, a szövetségi köre (a varsói egyezmény, illetve a NATO), és különbözött a jogrendszere, a nevelési, az adózási rendszere, a zászlaja, a himnusza. A keletnémetek marxizmus-leninizmuson nevelkedtek, azt tanulták, el kell törölni az osztálykülönbségeket, a nyugatiak kapitalista, fogyasztói osztálytársadalomban éltek. S ahogy eltűnt az NDK a szervezeteivel, üzleteivel, szokásaival mindenestől, úgy rendült meg a kelet-németek identitástudata. Elveszettnek érezték magukat. Mélyen beépült az idegrendszerükbe a szocializmus ideológiája, életmódja. Szabadok lettek, ám frusztráltak is egyszersmind. Németország még évekig „már nem két ország volt, de nem volt még egy ország sem”.

A *Wende* különbözőképpen érintette a korosztályokat. Az idősebbek egy részének váratlanul nyugdíjba kellett mennie, a többieknek új munkastílust, modern módszereket kellett megtanulnia. A fiataloknak azért volt nehéz, mert soha nem láttak mást, mint a szocializmust, s ez most összeomlott körülöttük. Nevelésükről addig a SED és Erich Honecker Tízparancsolata gondoskodott: a munkás-paraszt hatalom védelme, küzdelem a kizsákmányolás ellen stb. A gyerekeknek az Ifjú Úttörők 11 pontját szó szerint kellett tudniuk. A nagyobbak a szocialista ifjúsági mozgalom kirándulásait és az egymáshoz tartozást élvezték, de az ideológiát unták, és a nyugati televízió adásaiból egy más világ létezéséről is értesültek.

A fal lebontása után a fiatalok életéből eltűntek a kötelező mozgalmi programok, és most nem tudtak mit kezdeni a szabadidejükkel. Ültek a tévé előtt, és már a Coca-Cola sem volt újdonság. „A létező szocializmus” nem létezett, és az imperialista nyugatról kiderült, ott jobb az életszínvonal. Minden összezavarodott. A keletnémetek lélektani káoszba kerültek. Hogy megértsük őket, Hester Vaizey hirdetések útján olyan 1961 után született keletnémeteket keresett, akik hajlandók voltak beszélni NDK-beli életükről és a fal lebontása után szerzett tapasztalataikról. Harminc nyilatkozatból nyolcat közöl a kötetben. Az interjúk mellett a szerző felhasznált iskolai jelentéseket, fényképeket, Stasi-jelentéseket és korabeli naplókat. A nyolc nyilatkozat nyolc különböző élettörténetet tár elénk.

A személyes beszélgetés során a történész beszélgetheti, újra kérdezheti az emlékezőt. Ő viszont kihagy részleteket, változtat rajtuk, a saját szerepét rokonszenvesnek mutatja, vagy évek múlva másként emlékezik. Többen *nosztalgiával* gondolnak vissza a Kelet (Ost) biztonságos és egyszerű

életére. A nyilatkozók különbözőképpen beszélik el ugyanazt az eseményt. Mégis érdemes a kor tanúit meghallgatni, mert több vallomás közelebb visz a valósághoz.

Az első interjú alanya PETRA BLASS. November 4-én ott volt a tüntetők között az Alexanderplatzon. A tömeg szabad választásokat, szabad sajtót, utazási lehetőséget és a kormány lemondását követelte. Petra hitte, hogy reformok révén megteremthető „az emberarcú szocializmus”. A lány a *Wende* idején német irodalom szakos PhD-hallgató volt Berlinben a Humboldt Egyetemen. 22 éves korában belépett a SED-be. Az utazási tilalom miatt nem foglalhatott el egy felajánlott állást Rómában, de ez nem bántotta túlságosan. Elégedett volt az életével az NDK-ban: azt tanulta, amit szeretett.

A fal lebontása után választást tartottak az NDK-ban. Petra tagja volt a választást előkészítő bizottságnak. 1990. március 18-án a mielőbbi újraegyesítést ígérő CDU 40 százalékos többséget ért el. Petra félbehagyta egyetemi tanulmányait, és teljesen a politika felé fordult. Az NDK televíziójánál politikai műsorokat készített. Belépett az új kommunista pártba. A párt a 662 tagú új parlamentbe tizenhét tagot küldhetett, ezek egyike Petra volt. Sokan támadták, mert védelmébe vette az NDK rendszerét. Szomorúan látta, hogy a kelet-németek rohannak vásárolni, Coca-Colát inni, banánt venni. Szégyellte magát miattuk. Petra jól érezte magát az NDK-ban, de nem érez „osztalgiát” utána. Szerinte rosszul valósították meg a szocializmus elveit a gyakorlatban. A kapitalista rendszert antihumánusnak találja, ahol minden a pénzről szól.

CAROLA egészen más sorsról számolt be. Neki elege volt a szocializmusból, és 1989 januárjában beadott egy turistaútlevel-kérő lapot, és nem tért vissza az NDK-ba. Kivételes szerencséje volt, hogy átjuthatott. Azt kockáztatta, hogy nem látja többé a szüleit. Az NDK-ban viszont – úgy érezte – nincs jövője. A szülei szomorúak voltak, de elfogadták Carola döntését.

A lányt vonzották a Nyugat-kínálta lehetőségek, és taszították a Kelet-okozta frusztrációk. Szeretett volna könyvekhez, ruhákhoz, hanglemezekhez jutni, és csábította a sokféle lehetőség. Az NDK-ban nem beszélhetett szabadon, a Stasi mindenütt ott volt. Petrával ellentétben Carola világosan látta, hogy a szocialista gazdaságot ellátási nehézségek, sorbanállás, protekciózás jellemzi.

Carola szívesen járt templomba, bár tudta, vallásossága miatt nem tanulhat tovább. Érzékenyen érintette a környezetrombolás, amit a kelet-német nagyipar, különösen a bitterfeldi kémiai üzem végzett. Bántotta, hogy csak szocialista országokba utazhat. Ez a rendszer totalitárius, sztálinista, semmi köze a demokráciához – állapította meg. Az édesapja mégis belépett a

pártba, és Carola is tagja lett az FDJ-nek, mert alkalmazkodniuk kellett a körülményekhez.

1989 októberében Honecker lemondott, és a fal leomlott. Carola folytatta a tanulmányait a Humboldt Egyetemen. Rájött, hogy a Nyugat sem maga a boldogság: csak annak jó, akinek van pénze, mert a kapitalizmusban mindennél fontosabb a pénz. Carola megtalálta a helyét az egyesített Németországban, de visszatekintve katasztrofálisnak látja az NDK rendszerét.

A harmadik interjúból LISÁT ismerjük meg. Gondtalanul élte a teanagerek életét Kelet-Berlinben. Nem ismert más körülményeket, ezért nem bántotta, hogy nem utazhat akárhová, szórakozásra pedig volt lehetősége. Azt tanulta, hogy Nyugat-Németország ellenséges ország, és sajnálta az ottani munkanélkülieket. Lisa elégedett volt az életével, nem akart gazdag lenni, sem egzotikus gyümölcsöket enni. A hiánygazdálkodás őt is boszszantotta.

Az állam az ő életébe is beavatkozott. Egyszer a nyugati nagybátyjától kapott egy Wrangler farmert, és majdnem bajba került a nyugati kapcsolat miatt. Máskor a barátnőjével beléptek a határt jelző tábla mögé, a rendőrség elfogta, és csak kihallgatások után engedte el őket. A rendszer tiltások közé szorította az embereket, Lisa mégis szeretett az NDK-ban élni, hiszen az volt az otthona.

Lisa előbb betűszedőként dolgozott, majd letette az A-szint vizsgáit, és német irodalom szakra készült, de csak angol-német szakon tanulhatott. Mást ez az állami kényszer kiborított volna, Lisa türelemmel elviselte. Még egy nagy sérelem érte: az udvarlója katonatiszt akart lenni. A Stasi nem engedte, hogy egy nyugati rokonsággal kapcsolatot tartó lány udvarlójából katona lehessen. A fiatalember karrierjének vége lett. A fal lebontásának éjszakáján Lisa is átment a nyugati oldalra sok ezer társával együtt. A lány nem bírálta az NDK rendszerét, így az sem bántotta őt. Csak az újraegyesítés után értette meg, mit veszített az ottani körülményekkel.

A következő elbeszélő MARIO. Ő pincérként dolgozott. A Schönefeld repülőtér éttermében találkozgatott homoszexuális nyugat-német politikus barátjával, mígnem a Stasi felszólította, szerezzen információkat nyugati barátjától. Mario ezt megtagadta. Ettől kezdve a Stasi a nyomában volt, figyelte, fényképezte. Mario nem bírta tovább, 1987 nyarán Magyarországon és Jugoszlávián át akart menni Nyugatra. Szökés közben elfogták. 1961 és 1989 között ezer embert lőttek agyon a berlini falnál, és 200–250 ezret csuktak börtönbe szökés miatt. Mariót zárt teherautón a berlini Stasi-börtönbe vitték. Megalázták, nappal nem ülhetett le, éjjel nem hagyták aludni. Három hónapig egyedül volt egy cellában. Ügyvédet nem kapott.

Szerencsére Mario bekerült *Barbara von Schulenburg* ügyvéd Stasi-rabokat mentő programjába. Nyugat-Németország 1963 és 1990 között 3,8 millió nyugat-német márkát fizetett az NDK-nak 34 ezer politikai fogoly szabadon bocsátásáért. Egy-egy fogoly ára 100-120 ezer márka volt. Mariót 40 márkáért engedték ki a börtönből, és 1988 márciusában átsempészték Nyugat-Németországba. Hamarosan egy előkelő nyugat-berlini étteremben dolgozhatott. A fal ledöntése után összefutott a kihallgatójával, rátámadt, ezért elbocsátották az állásából. Mario összeroppant, öngyilkosságot kísérelt meg, kórházba került, ahol tíz éven át kezelték.

Mario az állambiztonsági irataiból később megtudta, hogy a legjobb barátja jelentette fel annak idején. Ezután senkiben nem bízott többé. Súlyos depressziójából kigyógyult, de még ma is pánikba esik, ha zárt teherautót lát. 2003 óta megfelelő nyugdíjat kap. Így már szabadnak érezheti magát. Felhőborítja, hogy a Stasi embereit nem büntették meg. Erich Mielke kevesebb mint három év börtönt kapott, Honecker elmenekülhetett Chilébe. Igaz, minden hatodik kelet-német a Stasinak dolgozott, nem lett volna praktikus ennyi embert megbüntetni. Az is bántja, hogy a diktatúra emberei ma jó állásokban vannak. Mario egész életével tiltakozik az NDK rendszerének fehérre mosása ellen.

KATHARINA apja plébános volt egy kis falusi protestáns gyülekezetben, és bátran szembeszállt a szocialista rendszerrel. Katharina sem lépett be az Ifjú Úttörők közé. Megtartotta vallásos hitét. A Stasi ügynökei még az iskolásokat is beszervezték besúgónak. Sokkal többen voltak, akik önként együttműködtek a titkosrendőrséggel, mint akik kényszerből tették ezt. A protestáns egyházak békeimákat tartottak a lipcsei Szent Miklós Templomban. Blues-miséket rendeztek, és a dalok szövegébe politikai mondanivalót kevertek. A kelet-németek özönlöttek ezekre a misékre. Ez hozzájárult a kommunizmus összeomlásához. Katharina eljárt ezekre az alkalmakra, ezért nem tanulhatott tovább. Ápolónő lett, majd magánúton letette az A-szint vizsgáit, és teológiát tanult. Nyugatnémet küldöttségektől megtudta, hogy nem igaz a rothadó kapitalizmusról szóló keleti propaganda.

1983-ban Katharina udvarlóját letartóztatta a Stasi röpcédula-osztogatás miatt. A fiatalember két évet ült börtönben. Szabadulása után összeházasodtak. Az első két év rémálom volt számukra, a Stasi zaklatta őket. 1989-ben megszületett első gyermekük. Alig tudták elhinni, hogy megnyílt a fal. Két és félmillió kelet-német ment át akkoriban Berlin másik oldalára. Mind-egyikük 100 nyugat-német márkát kapott a kormánytól. A keletiek habzsolták a déligyümölcsöket, hamburgert, nyugati csokoládékat, új farmerben feszítettek.

Katharina megjegyzi, hogy a fal leomlása után a nyugatiak lekezelték a keletieket. Feltűnt neki, hogy nem büntették meg a szocialista rendszer bűnöseit. Ő maga nem érzett nosztalgiát, hiszen a rendszer kirekesztette volt.

Az embereknek annyira különböző emlékeik vannak az NDK-ról, mint-ha nem is ugyanarról az országról beszélnének. ROBERT apja az FDJ (a DISz-nek felel meg) funkcionáriusa volt. A család hitt a kommunista ígéretekben, és Robert is híve volt a rendszernek. Titokban ő is nézett nyugati tévét. Egyszer megtudta, hogy egy osztálytársa apja éppen az ő apjának telefonját hallgatja le. Robert tudta, hogy aki szökni próbált az NDK-ból, azt lelőtték, vagy börtönbe vetették. Ezt rendjén valónak gondolta, mert ezeket ellenségnek tekintette.

Robert ma történész, a nemzeti szocializmussal foglalkozik. Elutasítja, hogy az NDK-t a náci koncentrációs táborokhoz hasonlítsák, mert a nácik 12 év alatt 3,5 millió embert vetettek börtönbe, a SED negyven év alatt 225 ezret; a berlini falnál 138 személyt öltek meg, a náci érának 6 millió zsidó áldozata volt. Robert ma is védelmezi az NDK-t. Gyerekként vágyott Matchbox-játékokra, bördzsekire, de ezért nem ment volna a falon túlra. Az NDK volt az otthona.

Robert és a kelet-németek eleinte csupán a szocializmus keretén belül szerettek volna reformokat. A gyors egyesítés után úgy érezték, Kohl „kolonizálta” őket. A nyugatiak csak a gyors profit-szerzés lehetőségét látták náluk, például értékes ingatlanokat vettek keleten. (A keletiek 16 millióan, a nyugatiak 63 millióan voltak). Robert és társai nem akarják visszahozni a szocializmust, de „osztalgiával” gondolnak vissza rá. Bántja őket, hogy az egyesülés nem az egyenlőség alapján ment végbe.

MIRKO apja marxizmus–leninizmust tanított az egyetemen, odaadó híve volt a szocializmusnak, és besúgója a Stasinak. Nyugati rokonaival szakított. Mirko maga is vezető lett a szocialista ifjúsági szervezetben. Elégedett volt az NDK-beli élettel, nem vágyott nyugati árucikkek után, nem akart utazgatni sem.

Később észrevette, hogy erős a militarizmus, rosszul élnek a nyugdíjasok, nem szabad beszélni a Stasiról, sem a nyugatnémet tévé műsorairól. Egyre súlyosabban nehezedett rá a rendszer. A tanárok zaklatták a hosszú hajáért. A Stasi embere arra próbálta rávenni az osztályban a fiúkat, hogy vállaljanak 3 év katonaságot, akkor felveszik őket az egyetemre. Egyik gyerek sem vállalta, de ez megviselte Mirkót. 1989. október 1-jén elborzadva látta, hogy a rendőrök verték azokat, akik kimentek az állomásra a Prágából érkező 4500 keletnémet menekült elé. Ekkor kilépett a szocialista ifjúsági szervezetből, és csatlakozott a LILA mozgalomhoz. Ez a csoport több sza-

badságot és a két fél ország egyesítését követelte. A fal lebontása után beírta a füzetébe, hogy megveti a szocialista rendszert. Az iskolából eltűntek a kommunista tanárok. Apja elvesztette az állását. Mirko többé nem beszél vele politikáról. A fiatalember később repülőgép-mérnöknek tanult. Belevetette magát a politikába, tagja lett a liberális Szabad Demokrata Pártnak (FDP). Mirko látja, hogy sokkal jobbak a lehetőségek az egyesült Németországban, de mindennél fontosabb a pénz, és nem mindig érdemes kimondani, amit gondol. Mindenesetre örül, hogy véget ért a szocializmus.

PEGGY az NDK-ban, Prenzlauban élt, 10 éves volt a fal ledöntése idején. Leghőbb kívánsága volt, hogy finom nyugati Hanuta kekszket ehesen. Az édesapja 1989 szeptemberében át akart szökni az NSZK-ba, de visszafordult. Peggy azt tanulta, hogy odaát embertelen világ van, óriási a munkanélküliség. 1990-ben a család átment nyugatra, és egy kedves helybeli megautóztatta és megvendégelte őket egy MacDonaldban. Peggy barátai rosszabbul jártak, őket ki akarták rabolni. Igaznak tűnt, hogy nyugaton sok a drogos és a bűnöző.

A keletiek a nyugati országrészben úgy érezték, hogy lenézik őket, hogy minden elveszett, amiért korábban dolgoztak. Peggynek, mivel kicsi volt még, nem kellett szembenéznie a Stasival. Kellemes úttörő kirándulásokra emlékezett, a papír- és ronggyűjtésekből volt egy kis zsebpénze is. Meg van győződve róla, hogy az újraegyesítés rontott a keletnémetek életminőségén. Már 26 éves korában vállalt gyereket, míg a nyugati nők számára első a jó anyagiak megteremtése. Ma szabadúszó történész, így több időt tud a gyerekeivel tölteni. Számára a család az érték, nem az anyagiak, és úgy látja, kelet-német ismerősei sem lettek boldogabbak az egyesülés után. Sok koldust lát, az NDK-ban nem találkozott velük. Nosztalgiával gondol rá, hogy az az idő nincs többé. Peggy élete végéig vegyes érzelmekkel fog gondolni a fal leomlására. Végül is nem bánja, hogy kétféle politikai rendszert ismert meg.

A német újraegyesítés 1990. október 3-án hivatalosan megtörtént, de a megosztottság érzése nem múlt el. A népben kétféle végletes emlék él az NDK-ról. Az egyik a Stasi büntetteit idézi, a másik valami rózsás szocialista utópia képét mutatja. A nyolc személy elbeszélése e nézetek árnyalatait tükrözi aszerint, hogy milyen volt a helyzetük az NDK társadalmában.

Kétségtelen, hogy a Stasi tevékenysége, a börtön, a fizikai, lelki kínzások, a besúgóktól való rettegés mély nyomot hagyott az emberekben. A Stasi 91 ezer alkalmazottja és 173 ezer „segítője” messze meghaladta a Gestapo hétezer létszámát. Ezen kívül tízezer fős elit csapat és 47 ezer határőr állt a párt rendelkezésre. A kelet-németek egy része mégsem tapasztalta

állandóan a Stasi jelenlétét. Bízott a pártban, nem tudatosult benne, hogy diktatúrában él.

Az újraegyesítés után sokan csalódtak. Ideológiai okból azok, akik hittek a szocializmus közösségi eszméiben, ehelyett versengő, individualista világban találták magukat. Mások gazdasági okokból jártak rosszul: 8000 állami vállalkozás került magántulajdonba, és bezártak egy nagy szénbányát, így milliók váltak munkanélkülivé. Sokan nem tudták megfizetni a vágyott cikket, utazást; a fizetésük a nyugatiakénak egyharmada volt. Végül súlyosan frusztrálta őket, hogy hálát vártak tőlük azért az évi 140 billió német márkáért, amit a nyugat-német adófizetők rájuk költöttek az 1990-es években.

Érdekes, hogy még Mario és Katharina is, akiknek súlyos szenvedésben volt részük, azt mondták, a hétköznapi élet nem is volt nagyon rossz az NDK-ban. A többi szereplő különböző mértékben érezi veszteségnek a szocialista millió megszüntét. Szokásaikban, viselkedésükben, értékeikben még sokáig tovább él a szocialista szocializáció, de minden nosztalgia ellenére a szereplők egyike sem kívánja visszahozni az NDK-t – foglalja össze Vaizey.

A kötet a nyugati olvasók számára bizonyára sok újdonságot tár fel. Nekünk már kevésbé, mivel mi megismerhettük a szocialista rendszer ideológiáját, gyakorlati működését. A magyar olvasó inkább úgy találja, Vaizey könyve nem érzékelteti eléggé annak a rendszernek a társadalomra és az egyénre nehezedő súlyát, amely elől csak az menekülhetett, aki kiszolgálójává szegődött. Az viszont nekünk is tanulságos, hogy hogyan birkóztak meg másutt a pártállami rendszerből a kapitalista rendszerbe való átmenettel. Bizonyos fókig segít a könyv megértenünk, miért gondolnak némelyek ma is nosztalgiával a szocializmusra. (Lásd Francois *Furet Lies, Passions* című könyvének ismertetését a KLIÓ 2016/2-es számában – University of Chicago, Chicago, London, 2014.)

A kötet végén részletes utalásokat, eligazító jegyzeteket találunk, amit 10 oldalnyi bibliográfia követ, és hétoldalas mutató zár. A könyv érdekes, könnyed stílusú, ajánlható egyetemistáknak, egy-egy fejezet középiskolásoknak is, és mindenkinek, akit érdekel, hogy milyen volt az élet az NDK-ban, hogyan érintette az embereket a rendszer hirtelen megszűnése, és hogyan tudtak alkalmazkodni az új körülményekhez.

Hester Vaizey: *Born in the GDR – Living in the Shadow of the Wall* (Az NDK-ban született – Élet a fal árnyékában) Oxford University Press, Oxford, 2014. 224 o.

Fodor Mihályné